

КОСТЮК

Майя,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного
університету садівництва
majija@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8484-2074>
(м. Умань)

ГАРБАР

Ольга,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного
університету садівництва
garbarolgap@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7098-0441>
(м. Умань)

**ПРАКТИЧНЕ ПОЛЕ УМАНСЬКОГО УЧИЛИЩА ЗЕМЛЕРОБСТВА І
САДІВНИЦТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті досліджується історія становлення сільськогосподарської дослідної справи в Уманському училищі землеробства та садівництва на прикладі практичного поля, реорганізованого у практичне господарство на комерційній основі від його створення до початку ХХ ст.

З'ясовано, що при значній практичній підготовці в навчальному процесі училища велике значення приділялось науковим дослідженням: воно було одним із засновників дослідної справи не лише в регіоні, а й в Україні. Встановлено, що навчально-виробнича та науково-дослідна база училища була достатньою для проведення науково-дослідної діяльності.

Відзначено, що діяльність В. В. Пашкевича в Уманському училищі сприяла подальшому розвитку плодового та декоративного садівництва, виноградарства в Російській імперії, а пізніше і в Україні. Наголошено, що С. М. Вуколов вперше організував, працюючи в Уманському училищі садівництва і землеробства викладання овочівництва на науковій основі, а В. І. Едельштейн – запровадив використання утепленого ґрунту. Встановлено, що П. Г. Шитт перший в училищі розпочав вивчення кореневої системи та живлення плодових дерев, закономірностей росту й циклічності їх онтогенетичного розвитку. Доведено, що різнобічна науково-педагогічна діяльність вчених – викладачів Уманського училища мала важливе просвітницьке та практичне значення для покращення рівня сільськогосподарського виробництва, ведення його на науковій основі.

Ключові слова: *Уманське училище землеробства і садівництва, практичне поле, практичне господарство, комерційна основа, наукові дослідження.*

THE PRACTICAL FIELD OF UMAN SCHOOL OF AGRICULTURE AND HORTICULTURE IN THE SECOND HALF OF THE 19th – BEGINNING OF THE 20th CENTURY

The article deals with the history of agricultural research formation at Uman School of Agriculture and Horticulture on the example of a practical field, reorganized into a practical economy on a commercial basis starting from its creation at the beginning of the 20th century.

It was found that with the significant practical training in the educational process of the school great importance was a paid to scientific research: it was one of the research founders not only in the region but also in Ukraine. It was established that the training, production and research base of the school was sufficient for research activities.

It is noted that the activities of V.V. Pashkevych at Uman School contributed to the further development of fruit and ornamental horticulture and viticulture in the Russian Empire, and later in Ukraine. It is emphasized that S.M. Vukolov first organized teaching vegetable growing on a scientific basis while working at Uman School of Horticulture and Agriculture, and V.I. Edelstein introduced the use of insulated soil. It is established that P.G. Schytt was the first at school to study the root system and nutrition of fruit trees, the patterns of growth and the cyclical nature of their ontogenetic development. It is proved that the versatile scientific and pedagogical activity of scientists- teachers of Uman School had an important educational and practical value for improving the level of agricultural production, conducting it on a scientific basis.

Key words: *Uman School of Agriculture and Horticulture, practical field, practical economy, commercial basis, scientific research.*

Вирішальним фактором соціально-економічного рівня держави є розвиток науки і техніки, що зумовлює актуальність теми даної наукової розвідки. В сучасних умовах незалежної України на шляху до дієвої економічної інтеграції на Євразійському просторі важлива роль покладається на її агропромислового складову, стан і перспективи якої визначаються якістю науково-освітньої галузі. Відбувається активний пошук нових моделей поступового розвитку науки. В зв'язку з поширенням в агропромисловому виробництві ринкових методів господарювання, актуальними стають історичні дослідження їхнього становлення.

У цьому контексті увага сучасних науковців звернена до вивчення історичного досвіду та об'єктивного відтворення вітчизняної історії сільськогосподарської науки та практики, що дасть змогу зрозуміти взаємний розвиток науки та аграрного виробництва у різні періоди їх співіснування.

Даній проблемі приділена незначна увага в окремих дослідженнях науковців у контексті інших важливих проблем становлення аграрної освіти та науки. Аналіз історіографії засвідчує, що окремі аспекти зазначеної теми знайшли відображення в наукових працях Рубіна С. С., Карасюка І. М., Терещенка Ю. Ф., Здоровцова О. І., Єщенко В. О., Недвиги М. В., Копитка П. Г., Господаренка Г. М., Карпенка В. П. та авторів даної публікації [2; 4; 6–8]. До джерелознавчого аналізу залучено документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

Метою статті є дослідження історії становлення сільськогосподарської дослідної справи в Уманському училищі землеробства та садівництва на прикладі практичного поля, реорганізованого у практичне господарство на комерційній основі від його створення до початку ХХ ст.

Із середини 50-х рр. ХІХ ст. значну роль у розвитку аграрної освіти та науки на теренах України починають відігравати спеціалізовані сільськогосподарські училища. Середній рівень сільськогосподарської освіти був представлений трьома професійними сільськогосподарськими навчальними закладами, а саме: Харківським (1855 р.), Уманським (1859 р.) та Херсонським

(1874 р.) училищами Міністерства Державного Майна, серед яких виділялося Уманське училище, що стало не лише центром освіти, а й базою для проведення практичних і теоретичних досліджень.

Організація практичного поля відноситься до періоду створення Головного училища садівництва, яке було відкрито в орендованому на два роки будинку пана Десме, 9 серпня 1844 р. в м. Одеса при Імператорському Ботанічному саду на основі «Положення про садові заклади», затвердженого царським указом від 9 лютого 1842 р. [13, с. 27]. Першими його учнями стали 10 казеннокоштных вихованців: 6 дітей обер-офіцерських та 4 дітей міщан, які 3 серпня 1844 р. були переведені в училище із Одеського сирітського будинку [5, с. 517]. При училищі в Одесі було 70 десятин землі. На його утримання держава щорічно виділяла 10 000 карбованців сріблом, що на той час було значною сумою. При училищі було відділення для робітників, які навчались садівництву практично.

Головне училище садівництва, за задумом, повинно було стати «справжнім зразком» як у навчальному, так і в практичному відношенні. На нього покладался обов'язок слідкувати за всіма удосконаленнями в галузі садівництва, проводити дослідження з акліматизації рослин і виробляти покращені прийоми культури садівництва.

З початку своєї діяльності Головне училище садівництва розвивалося в несприятливих умовах, які полягали в обмеженості оборотних коштів для успішного розвитку навчальної та науково-практичної роботи, недостатності відповідних наукових кадрів садівництва і робочої сили та природних умовах – засушливому кліматі Одеси без можливості правильного зрошування різноманітних насаджень ботанічного саду.

Згідно царського указу від 30 березня 1859 р. після п'ятнадцятирічного існування в Одесі, Головне училище садівництва було переведено в Уманський Царицин Сад, який з оранжереями, теплицями та іншими його будівлями передався у відання училища [9, с. 76 – 80]. Змінилася назва саду – Уманський сад Головного училища садівництва.

Відповідно до штату, управління Уманського Царициного Саду, затвердженого 2 лютого 1859 р. [17, арк. 53], власні кошти на утримання училища збільшувалися до 8 400 крб. в рік, з них – 3 714 крб. 90 коп. від казни та 4 680 крб. 10 коп. – від відсотків з капіталу сільської промисловості. Крім того, 13 135 крб. 23 $\frac{1}{4}$ коп. призначених на утримання Уманського саду, відпускалися із загальної суми, асигнованої на ремонтне утримання будівель і садів південних поселень. Метою училища було розповсюдження та покращення садівництва і лісівництва. Таким чином, училище садівництва перетворилося в училище садівництва та лісівництва. Курс училища розділявся на два самостійних відділення: вище – для «навчання вчених-садівників і лісівників» та нижче – для підготовки «практичних садівників, що повинні не тільки доглядати за деревами і оранжерейними рослинами, а й виконувати різні садові, лісові та городні роботи з метою розведення та керівництва садами, лісовими плантаціями та городами» [9, с. 76–80]. Вихованці нижчого відділення навчалися виключно практичному садівництву та лісівництву.

16 серпня 1859 р. училище зі своїм майном, службовцями та учнями виступило із м. Одеса, а 2 вересня прибуло в м. Умань [20, арк. 6]. Переїзд до Умані відкрив перед навчальним закладом значні перспективи. Площа земель у межах Царициного Саду склала 122 десятини, а 25 січня 1861 р. місцева міська адміністрація передала училищу ще 43 десятини, та у 1863 р. була приєднана лісова дача «Греків ліс», площею 67 десятин з фондів Міністерства Держмайна [14, с. 6].

Таким чином, Головному училищу садівництва було відведено 238 десятин 322 квадратних сажених землі, включаючи колишній Царицин Сад. Директором був призначений статський радник М. І. Анненков. Всього в училищі було 6 викладачів, 14 інших посадових осіб та 43 учні в 4-х класах [18, арк. 17]. Переїзд до Умані вирішив цілу низку проблем. Училище отримало новий Статут, згідно з яким було відкрите нижче відділення для садівників – практиків з дворічним терміном навчання, серед яких могли бути представники залежних станів (кріпаки); (закрите у 1863 р.) [14, с. 6].

З відміною кріпосного права в 1861 р. у Російській імперії відбулися значні соціально-економічні реформи, що призвело до змін у системі аграрної освіти. Відповідно до «Положення про перетворення Головного училища садівництва в Умані та Імператорського Нікітського саду з Магарачським училищем виноробства» від 8 травня 1868 р., відбулося перетворення Уманського училища в Училище землеробства та садівництва зі значним розширенням програм, причому навчальна система училища зближувалась із навчальним планом інших землеробських училищ, але широким вивченням садівництва [11, с. 169 – 171]. На утримання училища щорічно виділялось 13 000 карбованців.

Програма теоретичного курсу садівництва залишалась у попередньому стані, а практичні заняття були значно скорочені через те, що більша частина літнього часу приділялась практичним заняттям із сільського господарства, для чого було влаштоване при училищі невелике практичне поле (1865 р.) площею 43 десятини. У 1877 р. практичне поле розширювалось прирізкою до нього 30 десятин із запасних садових ділянок училища та отримало назву практичного господарства, яке було поставлено на комерційну основу [19, арк. 1 – 2].

На ведення господарства було виділено 8 000 крб., а щорічні оборотні кошти становили 1 500 крб. Курс навчання тривав 5 років. У 1872 р. в училищі були введені програми, складені в 1870 р. для землеробських училищ, які розширювали вивчення природничих наук і сільськогосподарських предметів [22, с. 25 – 26].

Для розвитку садового та городнього господарства було побудовано водогін із джерел села Війтівки (1863 – 1873 рр.), більш високий рівень яких дав можливість використати природний нахил місцевості. За рахунок водогону була побудована зрошувальна система в саду, парниках і городі та забезпечені потреби училища у поливній воді.

Внаслідок перетворення Уманського училища в землеробське, відбулося роздвоєння навчальної системи на дві спеціальності, де прослідковувалась цілковита невідповідність між теорією та практикою. Викладання садівництва

загубилось серед маси сільськогосподарських предметів, а для землеробства не було відповідної бази: поле всього в 43 десятини, на якому працювало 150 учнів. На такому полі не можна було показати ані серйозного господарства, ані навчити практичним сільськогосподарським роботам. Сумісництво двох спеціальностей сприятливих результатів не дало [16, с. 727; 19, арк. 3 – 5].

З метою ознайомлення практикантів із усім життям господарства, його технічними та економічними умовами, які виховували навички для успішного ведення господарства, у 1888 р. були затверджені «Правила та примірні програми для практичних занять учнів землеробських училищ» [12].

Головними питаннями організації навчальної системи училища в даний період були: влаштування сільськогосподарської ферми та відкриття окремої школи садівництва. На недостатність орної землі училища була звернена увага Департаменту Землеробства та Сільськогосподарської Промисловості, причому вказувалось на казенний ліс (Білогрудівська лісова дача площею 537 десятин), частина якої (до 150 десятин) могла бути використана для розширення польових угідь практичного господарства, а решта – для організації практичних занять із лісівництва. Крім цієї дачі, поблизу училища була земля площею до 100 десятин, що належала нащадкам генерала Саранчова, яку пропонувалось купити, щоб не корчувати ліс [19, арк. 4 – 5].

Передача дачі училищу відбувалася лише в 1903 р. Раніше в 1901 р. шляхом тривалих переговорів дирекції училища з Уманською місцевою управою, було досягнуто домовленості про обмін лісової дачі «Греків ліс» площею 72 десятини 884 квадратних сажени на 150 десятин міських вигінних земель [15, с. 72 – 73]. Такі земельні придбання створювали умови для всебічної діяльності училища.

Для практичного вивчення сільського господарства та розведення покращених порід тварин було створено ферму училища, площею 182 десятини 559 квадратних сажени, з яких 132 десятини становила орна земля з 11-пільною сівозміною, яка підпорядковувалася відділенню землеробства [15, с. 64].

Господарство ферми мало необхідний інвентар, робочу та продуктивну худобу, свійську птицю. Метою фермерського господарства було надавати учням можливість практично вивчити сільське господарство, розводити покращені породи худоби та сортове насіння, дотримуючись по можливості комерційної вигоди. Господарство було прикладом раціонального ведення господарства та давало можливість учням підготуватися до майбутньої громадської агрономічної діяльності.

На цей час училище, Царицин сад і ферма склали єдине ціле, яке підпорядковувалось директору училища та педагогічній раді. Завідувач Царициним садом із трьома помічниками, завідувачем фермою та його помічник із трьома працівниками, архітектор, ветеринар і пасічник входили до штату училища. В цей час загальний валовий дохід від лісових насаджень становив 21 500 карбованців. Збільшення земельних площ сприяло розвитку навчального закладу. Як говорив директор училища Михайло Євграфович Софронів, перед господарством ферми ставилась конкретна мета: «давати учням училища можливість практично вивчати сільське господарство, зберігаючи при цьому і комерційні вигоди» [6].

Садівниче відділення Уманського училища серед спеціальних навчальних закладів займало особливе місце. За кількістю викладачів-спеціалістів, різноманітністю навчальних посібників, за зручністю свого положення, за розмірами казенних коштів воно було головним центром розповсюдження садівничих знань не лише в Росії, а й за кордоном.

Його навчально-науковою та виробничою базою були: кабінети-музеї з плодівництва, декоративного садівництва, городництва, технології переробки плодів та овочів, виноробна лабораторія та все плодове господарство Царициного Саду, яке мало навчальну та комерційну мету і виконувало роль помологічного закладу.

Під керівництвом Василя Васильовича Пашкевича і головного садівника Юліуса Робертовича Ланцького було закладено нові сади, плодові, декоративні

та квіткові розсадники, ягідники, виноградники та різних типів навчальні колекції. Крім того, в садовому господарстві було 16 теплиць.

Так, з приходом в училище викладача садівництва В. В. Пашкевича було закладено помологічний сад площею 6,75 десятин, в якому вирощували 350 сортів яблуні, 250 сортів груші, 40 сортів сливи, 50 сортів вишні та черешні вітчизняного та закордонного походження. У ягідниках росли: 50 сортів малини, 48 – смородини, 64 – агрусу, 10 – ожини. Щороку реалізувалися живці смородини на 100 – 150 карбованців.

Із ініціативи Василя Васильовича створюється формовий сад для навчання учнів технології обрізування плодових дерев і ягідних кущів. Вперше в Київській губернії було розпочато культивуацію винограду [10].

Всі роботи в плодовому та в навчальному формовому саду виконували учні училища. Щорічний дохід від реалізації плодів саду становив від 1 500 до 2 000 крб.

За почину Василя Васильовича було запроваджено різні способи технічної переробки: сушіння плодів і овочів, варка паст, пастили, мармеладу, виготовлення плодово-ягідних вин (обладнане для цього підвальне приміщення на території училища в той час функціонує і донині). Щороку вироблялося майже 600 відер десертних вин, за які виручалось до 1800 крб. За вказівками В. В. Пашкевича була споруджена сушильня Рейнольда та сонячна сушильня [10].

За технологічними розробками Василя Васильовича в Уманському училищі землеробства і садівництва проводилося вирощування ананасів, які відправлялися в Петербург до царського столу.

Продаж продуктів переробки (без врахування вина) давав щорічно близько 700 карбованців прибутку [15, с. 45–55; 8, с. 75–79].

В. В. Пашкевич здійснив реконструкцію парку: уздовж його ландшафту розбив відомий арборетум, який називають «Англійським парком», що і донині прикрашає «Софіївку». Діяльність Василя Васильовича в Уманському училищі

сприяла подальшому розвитку плодового та декоративного садівництва, виноградарства в Російській імперії, а пізніше і в Україні.

На початку ХХ ст., врешті-решт, була розв'язана проблема навчального закладу, який готував учених-управителів і садівників, завдяки реорганізації в училище садівництва і землеробства (1903 р.) з двома окремим відділеннями – садівництва і землеробства. В зв'язку з цим відбулися певні зміни у викладацькому колективі училища, з'являються нові викладачі, серед яких було чимало талановитих педагогів і науковців.

Так, в 1905 р. в головному навчальному корпусі відкрився кабінет овочівництва. Його оснащеність посібниками була визнана кращою в Росії. Автором цього кабінету був Сергій Михайлович Вуколов – викладач із овочівництва, який в училищі викладав городництво та географію. До городнього господарства входили: 2 ананасні теплиці (щорічно вирощувалось до 200 ананасів), 2 городніх теплиці, де проводилась вигінка тепличних огірків і томатів, 200 парникових рам, 5 десятин землі для ґрунтових городніх культур, з яких 1 десятина була зайнята колекційними овочами та технічними рослинами, які розводилися виключно з демонстраційною метою.

За висловом професора Рубіна С. С., Вуколов С. М. «вперше організував в Росії, працюючи в Уманському училищі садівництва і землеробства, викладання овочівництва на науковій основі. Створив зразковий кабінет із городництва, написав книгу «Кабінет городництва в Уманському училищі землеробства і садівництва» [2; 3].

Подальший розвиток в цей період отримало декоративне садівництво та квітникарство, значний вклад в організацію яких вніс Віталій Іванович Едельштейн, викладаючи в училищі квітникарство з вигонкою квітів, садову дендрологію, садове деревництво та ландшафтне садівництво.

Глибокі біологічні знання про будову та життя рослин допомогли вченому у викладанні декоративного садівництва. Декоративний розсадник господарства складався із двох частин: хвойної та листяної, загальною площею 2,75 десятини. Для квітникарства в господарстві було 16 теплиць, які були

побудовані упродовж 1860–1900 рр. Саме В. І. Едельштейном запроваджувалось в училищі використання утепленого ґрунту [7].

Помітний вплив на розвиток плодового господарства на початку ХХ століття зробив Петро Генріхович Шитт, який працював у навчальному закладі викладачем плодівництва. Вчений керував всіма галузями садівництва, розробив «Організаційний план плодового господарства Уманського Царициного саду», опублікований у 1913 р. та перспективи його подальшого розвитку, вніс значний вклад у покращення навчальної роботи на відділенні садівництва. Він перший в училищі розпочав вивчення кореневої системи та живлення плодових дерев, закономірностей росту й циклічності їх онтогенетичного розвитку, підготував низку робіт, які були надруковані в журналі «Наукове плодівництво» [21, с. 67; 1, с. 706].

Під керівництвом завідувача Юхима Миколайовича Кіркопуло та його помічника по господарству Симона Самійловича Рубіна садове відділення одержало новий розвиток. У 1923 р. Рубіна С. С. призначають завідувачем навчального господарства. Широкі експериментальні дослідження з догляду за ґрунтом в садах, в тому числі й з удобренням плодових, були початі Рубіним С. С. 1930 р. Він є фундатором наукових досліджень багатопланового експериментального вивчення системи утримання ґрунту та удобрення в промислових великомасштабних плодових насадженнях, які почали закладатися в ті роки при великих колективних спеціалізованих господарствах. За його безпосередньої участі та керівництві була створена велика школа послідовників, проведені 50-річні досліди в садах, які були та залишаються унікальними в світовій практиці і принесли колективу Уманського сільськогосподарського інституту та особисто Рубіну С. С. загальне світове визнання [4].

Таким чином, уже з перших років функціонування Уманського училища, тут розпочалися наукові дослідження в галузі землеробства і садівництва. Для проведення практичних занять із сільськогосподарських наук створене практичне поле, яке було реорганізоване у практичне господарство на

комерційній основі, наукові дослідження якого в галузі садівництва, землеробства та овочівництва впроваджувалися в навчальний процес.

На основі проведеного нами дослідження з'ясовано, що досвід навчально-дослідної діяльності сільськогосподарських освітніх закладів ХІХ – початку ХХ ст. є цінним, повчальним і корисним у сучасних умовах ринкових перетворень.

Узагальнення досвіду просвітницької та дослідницької діяльності фахових навчальних закладів минулого допоможе виробити конкретні заходи в умовах сучасної аграрної реформи, щодо покращення стану вітчизняного сільського господарства, відродження українського села та перетворення його на заможне та сучасне.

Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів означеної наукової проблеми. Подальшого вивчення та систематизації потребують архівні матеріали, збірники законів Російської імперії, довідкові видання, розпорядження, що стосуються становлення та розвитку аграрної освіти та науки цієї доби.

Список використаних джерел та літератури

1. Биологи: Биографический справочник. К.: Наук. думка, 1984. 814 с.
2. Воспоминания С. С. Рубина о бывшем преподавателе огородничества Уманского Училища садоводства и земледелия С. М. Вуколове // РП – 97: Фонди музею історії УДАУ. Умань, 1967. 1 с.
3. Вуколов С. М. Огородничество в Уманском среднем училище садоводства и земледелия в 1911 г. Умань, 1912. 142 с.
4. Гарбар О. П., Коцур А. П. Професор С. С. Рубін (1900–1985 рр.): наукова, організаційна, педагогічна та громадська діяльність: монографія. Переяслав-Хмельницький. Умань, 2016. 218 с.
5. Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. 1844. №4. С. 517 – 518.
6. Карасюк І. М. Уманський сільськогосподарський інститут: монографія. К.: Вища школа, 1994. 200 с.
7. Костюк М. В. До ювілейних дат учених-викладачів Уманського училища: короткий нарис життя та діяльності С. М. Вуколова, В. І. Едельштейна, І. І. Корабльова. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної аграрної науки»*, 20

листопада 2015 р. Уманський НУС: Редакційно-видавничий відділ, 2015. С. 329–331.

8. Костюк М. В. Засновник наукового плодівництва – В. В. Пашкевич. *Проблеми історії і культури пограниччя: гуманитарне знання і вызови часу: матеріали Міжнародн. науч. конф., посвящ. 200-літтю І. Е. Храповицького, г. Верхнедвинск, 16 червня 2017 г.* / Верхнедвинський історико-краєведческий музей; редкол.: В. А. Ганський (гл. ред.), М. Г. Бембель, Т. С. Дмитрієва [і др.]. Мінськ: Белнаучкніга, 2017. С. 75–79.

9. Об утверждениі положенія о Главном училищѣ садоводства в Умані. *Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Постановления по сельскохозяйственным учебным заведениям за время 1836-1899 гг.* СПб.: Тип. В. Киршмбаума. 1900. Вып. III. С. 76 – 80.

10. Пашкевич В. В. Уманский Царицын сад. *Вестник Императорского Российского Общества Садоводства.* СПб., 1894. № 3. С. 167–179.

11. Положеніе о преобразованіи Главного училища садоводства в Умані и Императорского Никитского Сада с находящимися при нем Магарачским училищем виноделия от 8 мая 1868 г. *Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Постановления по сельскохозяйственным учебным заведениям за время 1836 – 1899 гг.* СПб.: Тип. В. Киршмбаума, 1900. Вып. III. С. 169 – 171.

12. Правила и примерные программы для практических занятий учеников земледельческих училищ. СПб.: Тип. В. Киршмбаума, 1888. 39 с.

13. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. III. *Постановления по сельскохозяйственным учебным заведениям за время 1836 – 1899 гг.* СПб., 1900. 415 с.

14. Уманское училище земледелия и садоводства на Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке в 1897 году: объяснительный каталог экспонатов училища. К., 1897. 238 с.

15. Уманское училище садоводства и земледелия составлено Директором училища М. Е. Софроновым при участии преподавателей и заведывающих отдельными отраслями. СПб.: Тип. В. Киршмбаума, 1910. 80 с.

16. Хозяин. 1894. №36. С. 726 – 727.

17. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУ м. Київ). Ф. 445. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 1 – 241, 352 – 353.

18. ЦДАУ м. Київ Ф. 442. Оп. 44. Спр. 678. Арк. 1 – 128.

19. ЦДАУ м. Київ Ф. 442. Оп. 620. Спр. 202. Арк. 1 – 19.

20. ЦДАУ м. Київ Ф. 442. Оп. 624. Спр. 283. Арк. 1 – 7.

21. Шитт П. Г. *Большая Советская Энциклопедия.* М., 1957. Т. 48. С. 67.

22. Юбилей Уманского училища. Речь преподавателя Уманского училища земледелия и садоводства В. А. Долбина, прочтенная на юбилейном акте 27 декабря. К., 1895. 39 с.

References

1. Biolohi: Byohraficheskyi spravochnyk [Biologists. Who is Who]. (1984). Naukova dumka [Scientific thought]. 814. [in Russian].
2. Vospomynania S.S. Rubina o byvshem prepodavatele ohorodnychestva Umanskoho Uchylyshcha sadovodstva i zemledelyia S. M. Vukolove [Memories of S.S. Rubin about the former teacher of vegetable farming at Uman School of Horticulture and Agriculture S.M. Vukolov]. Fondy muzeiu istorii UDAU [Fund for the Museum of History of the UDAU]. Uman, 1967, 1. [in Russian].
3. Vukolov S.M. (1912). Ohorodnychestvo v Umanskom srednem uchylyshche sadovodstva y zemledelyia v 1911 h [Gardening at Uman secondary school of horticulture and agriculture in 1911]. Uman, 142 [in Russian].
4. Harbar O.P., Kotsur A. P. (2016). Profesora S. S. Rubina (1900–1985 rr.): naukova, orhanizatsiina, pedahohichna ta hromadska diialnist: monohrafiia. [Professor S. S. Rubin (1900-1985): science, organization, teaching and community activity: monograph.] Pereiaslav-Khmelnitskyi. Uman, 218 [in Ukrainian].
5. Zapyski Imperatorskoho obshchestva selskoho khoziaistva Yuzhnoi Rossii. [Notes of the Imperial Society of Agriculture of Southern Russia]. 1844 (4), 517 – 518 [in Russian].
6. Karasiuk I.M. (1994). Umanskyi silskohospodarskyi instytut: monohrafiia [Uman Agricultural Institut]. Vyscha shkola [High school], 200 [in Ukrainian].
7. Kostiuk M. V. (2015). Do yuvileinykh dat uchenykh-vykladachiv Umanskoho uchylyshcha: korotkyi narys zhyttia ta diialnosti S. M. Vukolova, V. I. Edelshteina, I. I. Korablova. [To the anniversaries of scientists-teachers of Uman school: a short essay on the life and work of S.M. Vukolov, V.I. Edelstein, I.I. Korablyov.]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni pytannia suchasnoi ahrarnoi nauky»* [Proceedings of the International scientific-practical conference "Current issues of modern agricultural science"]. 20 lystopada 2015. Umanskyi NUS : Redaktsiino-vydavnychi viddil, 329–331. [in Ukrainian].
8. Kostiuk M. V. (2017). Zasnovnyk naukovoho plodivnytstva – V. V. Pashkevych [Founder of scientific fruit growing is VV Pashkevych.] *Problemy istorii i kultury pohranichia: humanytarhoe znanye i vyzovy vremeny: materialy Mezhdunar. nauch. konf., posviashch. 200-letyiu Y. E. Khrapovyt'skoho, h. Verkhnedvynsk, 16 yiunia 2017 h.* / [Problems of History and Culture of the Borderlands: Humanitarian Knowledge and Challenges of the Time: Materials of the Mezhdunar. scientific. conf., dedicated. To the 200th anniversary of I.E. Khrapovitsky, Verkhnedvinsk, June 16, 2017]. Verkhnedvinsk Museum of History and Local Lore; editorial board: V. A. Gansky (chief editor), M. G. Bembel, T. S. Dmitrieva [and. etc.]. Minsk: Belnauchkniga, 75–79. [in Ukrainian].

9. Sbornik svedenii po selskokhoziaistvennomu obrazovaniyu. Postanovleniia po selskokhoziaistvennym uchebnym zavedeniam za vremia 1836-1899 [On the approval of the regulations on the Main School of Horticulture in Uman. Collection of information on agricultural education. Ordinances for Agricultural Educational Institutions during 1836-1899]. Sankt-Petersburg, 1900, (III), 76 – 80 [in Russian].

10. Pashkevich V.V. (1894). Umanskyi Tsaritsyn sad [Tsarina's Garden in Uman]. *Vestnik Imperatorskoho Rossyiskoho Obshchestva Sadovodstva* [Bulletin of the Imperial Russian Gardening Society]. Sankt-Petersburg, (3). 167–179. [in Russian].

11. Polozhenie o preobrazovanii Hlavnogo uchilishcha sadovodstva v Umani i Imperatorskoho Nykytskoho Sada s nakhodiashchymysia pry nem Maharachskym uchilishchem vinodeliia ot 8 maia 1868 h. [Regulations on the transformation of the Main School of Horticulture in Uman and the Imperial Nikitsky Garden with Magarach School of Winemaking from May 8, 1868]. Sbornik svedenii po selskokhoziaistvennomu obrazovaniyu. Postanovleniia po selskokhoziaistvennym uchebnym zavedeniam za vremia 1836 – 1899 [*Collection of information on agricultural education. Ordinances on agricultural educational institutions during the period 1836 – 1899*]. Sankt-Petersburg, 1900, (III), 169 – 171. [in Russian].

12. Pravila i primernye prohrammy dlia praktycheskykh zaniatyi uchenykov zemledelcheskykh uchilishch. [Rules and sample programs for practical training of students of agricultural schools]. Sankt-Petersburg, 1888, 39. [in Russian].

13. Sbornik svedenii po selskokhoziaistvennomu obrazovaniyu. Postanovleniia po selskokhoziaistvennym uchebnym zavedeniam za vremia 1836 – 1899 [*Collection of information on agricultural education. Ordinances on agricultural educational institutions during the period 1836 – 1899*]. Sankt-Petersburg, 1900, 415 [in Russian].

14. Umanskoe uchilishche zemledeliia i sadovodstva na Kyevskoi selskokhoziaistvennoi i promyshlennoi vystavke v 1897 hodu: obiasnytelnyi katalog eksponatov uchilishcha [Uman School of Agriculture and Horticulture at the Kiev Agricultural and Industrial Exhibition in 1897: explanatory catalog of the school exhibits]. Kiev, 1897. 238, 4 [in Russian].

15. Umanskoe uchilishche sadovodstva i zemledelia sostavleno Dyrektorom uchilishcha M. E. Sofronovym pri uchastii prepodavatelei i zavedyvaiushchykh otdelnymy otrasliamy. [Uman School of Horticulture and Agriculture compiled by the Director of the School M.E. Sofronov with the participation of teachers and heads of individual branches] Sankt-Petersburg, 1910, 80 [in Russian].

16. Khoziain. [Master]. (1894), №36, 726 – 727. [in Russian].

17. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m.Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 445, 1. (193), 1 – 241, 352 – 353. [in Ukrainian].

18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m.Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 442, 44. (678), 1 –128. [in Ukrainian].

19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m.Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 442, 620. (202), 1 – 19. [in Ukrainian].

20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m.Kyievi. [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. 442, 624. (283), 1 – 7. [in Ukrainian].

21. Shytt P.G. (1957). *Bolshaia Sovetskaia Entsyklopedyia*. [Great Soviet Encyclopedia] Moscow, 48, 67. [in Russian].

22. Yubylei Umanskoho uchylyshcha. Rech prepodavatelja Umanskoho uchilishcha zemledelyia i sadovodstva V. A. Dolbina, prochtennaia na yubyleinom akte 27 dekabria. [Anniversary of Uman School. Speech of the teacher of Uman School of Agriculture and Horticulture V. A. Dolbin, read at the anniversary act on December 27.] Kiev, 1895, 39 [in Russian].

Рецензент:

Демуз І.О., д.і.н., професор

Кучер В. І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 17.02.2021 р.